

**SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY**

AVTOREFERAT

Marco Crosa

2024

Table of Contents

ДИСЕРТАЦИЯ: Културната идентичност от гледна точка на теорията на комплексността.....	3
Въведение.....	3
I. КОМПЛЕКСНОСТ.....	10
1. Въведение в идеята за комплексност.....	10
2. Ограничената комплексност като теория на системата.....	12
3. Обща комплексност.....	13
4. Метод на Морен.....	14
II. КОМПЛЕКСНОСТ И ИДЕНТИЧНОСТ.....	17
1. идентичностен обрат.....	17
2. Генеалогия на политиката на идентичността.....	17
3. Постколониалната гледна точка.....	19
4. идентичностен обрат в психологията.....	20
III. КОМПЛЕКСНОСТ И ОБЩЕСТВО.....	22
1. Дебатът за неолиберализма и комунитаризма.....	22
2. История, политика и естествено състояние.....	26
3. Политическа практика.....	30
Заключения.....	31
Библиография.....	33
Списък на приносите.....	43
Публикации.....	44

ДИСЕРТАЦИЯ: Културната идентичност от гледна точка на теорията на комплексността

Въведение

Настоящото философско изследване е мотивирано от неудовлетвореността, която буди усещането за невъзможност за общуване - както в културен, така и в теоретичен контекст - обусловено от релативизма на все още хегемонизиращия постмодернизъм. Концепцията за комплексността е предложена като възможност да се осигурят както рамката, така и средствата за един постпостмодерен дискурс. През цялата история на западната мисъл основната стратегия за разбиране е била логическото опростяване на нещата, за да се разбере по-добре феноменалната реалност. В резултат на това комплексността често е била пренебрегвана като нямаща стратегическо значение за познанието. Подобен подход обаче впоследствие е довел до фрагментация на знанието, в резултат на което са възникнали самообосноваващи се, херметични един за друг дискурси. Без да пренебрегвам решаващата роля на специализацията, аз се движа в противоположна на тази тенденция посока, като основавам изследването си на един анти-редукционистки подход, а именно като отхвърлям тенденцията да се обяснява и разбира комплексна съвкупност от неща, като се свежда до по-прости явления или понятия. Отправната точка ще бъде интегрирането на две скорошни изследователски линии: философската мисъл на Едгар Морен и прагматичният подход на Института Санта Фе (SFI).

Едгар Морен е най-изявеният привърженик на комплексното мислене и трансдисциплинарността в континенталната традиция. Той разработва своя комплексен метод в шесттомно съчинение (гл. I.4). „Методът“¹ не е прост трактат, а по-скоро е разгръщане на космологично изследване, което се съсредоточава върху две различни тенденции (дисперсия и сили на привличане) и три основни понятия (самоорганизация, възникване и диалогика). На езика на Морен животът е форма на самоорганизация, която е обусловена от събития, далеч от равновесието. Вселената се

¹ Edgar Morin, *Il metodo. Etica*, trans. S. Lazzari, vol. 6, 6 vols. (Milano: Cortina Raffaello, 2005).

описва като безкрайно йерархично вграждане на материята², като трите основни метаслое са: физис или геосфера, биосфера и ноосфера (културните произведения). Понятието „възникване“ (emerging) се използва за описване на процеса, при който дадено образувание възниква от комплексна система от взаимодействия, придобива свой характер и въздейства обратно на състоянието, от което е възникнало.

Институтът Санта Фе (SFI) е създаден през 1984 г. като институция, чието основно внимание е насочено към интердисциплинарността. Той се фокусира върху комплексните адаптивни системи и 40-годишната му история може да бъде разделена на три отделни периода, характерни с:

а) акцент върху това, което е невидимо в пространството и времето и осъзнаване на транснаучните общи черти, описани от комплексните адаптивни системи;

б) създаване на нови методи за вникване в комплексността чрез съвместна работа по общи проекти и осигуряване на метаезик, улеснено от подпомагащата сила на метафорите;

в) инструментално използване на теорията за намеса в комплексната реалност с акцент върху непредсказуемостта в многокомпонентни системи, които включват клетки, биологични общности и човешки култури.³

В крайна сметка настоящата работа е разделена на три части: методологическа (I), контекстуална (II) и социално-политическа (III). Първата част въвежда комплексното мислене чрез принципа на опростяването, който е вкоренен в западната мисъл още от нейното философско начало. Комплексният подход е въведен по-скоро като допълнение, отколкото като противопоставяне на принципа на опростяването. След това преминавам към по-познавателен анализ на опростяването, като представям есенциализма като един от примерите за неговото проявление. Далеч от отхвърлянето

² Sergey G. Fedosin, *The Physical Theories and Infinite Hierarchical Nesting of Matter*, 2 vols (Moscow: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014).

³ David C. Krakauer et al., *Worlds Hidden in Plain Sight: Thirty Years of Complexity Thinking at the Santa Fe Institute* (Santa Fe, NM: SFI Press, 2019), XXIX.

на тази концепция в нейната цялост, все пак е необходимо тя да бъде представена като влияеща на социалното разбиране заради решаващата ѝ роля при разглеждането на социалната идентификация и груповата реификация. Счита се, че постколониалните изследвания показват опасностите от есенциализма и прекомерното опростяване.

Ще използвам разграничението, което прави Морен, между ограничена и обща комплексност, за да анализирам накратко основните характеристики на комплексността. Ограничената комплексност се отнася до развитието на теорията на системите, която обхваща различни видове устойчиви съвкупности от интегрирани индивидуални действия. Концепцията за система, произхождаща от изследванията на кибернетиката, се е развила и е оказала влияние върху различни дисциплини. Общата комплексност, от друга страна, предоставя теоретичен анализ на метода, произтичащ от поставянето в скоби на принципа на опростяване и отхвърлянето на редукционизма. Тя представя глобално разбиране за феноменалната реалност като безкрайно вграждане на динамични емерджентни системи. Като една демонстрация на редукционизма ще разгледаме историята на разделението в рамките на научните дискурси, стигайки до предполагаемата несъизмеримост според Дилтай на природните и социалните науки. Неокантианската Баденска школа осигурява основата на комуникативността между науките чрез приложни методи. Това дава възможност за комплексно мислене по отношение на паралелизацията на теоретичните моменти чрез използването на общия принцип на неопределеността. Теориите на Морен са обстойно описани, особено поради липсата на пълен превод на английски език на основния му труд „Методът“.

Втората част на дисертацията е посветена на централната тема за идентичността. Изхождайки от констатацията, че тя придобива актуалност през последната четвърт на XX век, както като понятие, така и като проблем, аз я свързвам с взривни промени в световния ред и преминаване от концентрично към съпоставително структуриране на социалните кръгове. Философско-историческият екскурс след това показва комплексификацията на социалната идентификация, като се започне от триадата класа – раса - пол и се стигне до необходимостта от представянето им в термините на

интерсекционалността. По-нататък се разглеждат теориите на постколониалността като едно от основните полета за критично привличане на вниманието към понятия като есенциализъм, универсализъм, модерност и културна телеология. В следващата част на текста обширно се разглежда психологическият аспект на идентичността, като се позовава на различни школи. Тя е разделена на две подглави, които се фокусират съответно върху социалното и индивидуалното равнище. Анализът разкрива няколко допирни точки, които спомагат за създаването на интегративна рамка. За да покаже идентичността по динамичен начин, продължавам да се разграничавам от ексклузивистко-редукционисткия подход. Двете нива, споменати по-горе, са взаимосвързани елементи в рамките на културната динамика. Индивидуалността възниква като социално компетентна субектност чрез процес на множество идентификации. Този процес позволява на индивидите да изградят саморазбиране и съответен наратив, като се ориентират в различни културни и символни системи в зависимост от социалния контекст, в който се намират. Същевременно и във връзка с последното се въвежда и развива понятието 'salientization' на идентичността като способност на съзнанието да подсилва едни или други идентификационни клъстери. Например индивидуализмът и колективизмът са представени като две крайности на континуум, в който индивидът може да се движи в зависимост от възприятието си за взаимозависимост.

Това заключение води директно до третата част, която се занимава с теориите на социално-политическата философия. В първата глава се разглежда либерално-комунитарният дебат, който доминира в областта на политическата философия след публикуването на „Теория на справедливостта“ на Ролс. Основният проблем тук е за свободата и детерминизма, диалектиката между ролята на индивидуалната воля и социалните ограничения. Въз основа на разгледания по-рано метод либерализмът и комунитаризмът могат да се разглеждат като две различни културни 'salientizations',

които акцентират съответно върху индивидуалната воля и културния контекст. След това в текста се разглежда мултикултурализмът и неговата борба с културния релативизъм. Вместо да го отхвърлям, предлагам в дебата да се включи идеята за плурикултурализма. Плурикултурализмът възприема по-конструктивен подход и се фокусира върху индивидуалната компетентност, което съответства на модуларността на ума и 'salientization' на идентичността, разгледани във втората част. Мултикултурализмът, от друга страна, е статичен подход, който не успява да признае межкултурната динамика. Разглежда се дебатът за отношението между признаване и преразпределение с отчитане на риска от свеждане на политическия дебат и правенето на политики до чист културологизъм. Необходим е екскурс в политическата мисъл на левицата, за да се отдаде дължимото на влиянието на материални фактори в социалната действителност. Прилагането на комплексния метод дава възможност да се подхожда към тази „конкуренция“ без да се приема някакво превъзходство на едното над другото. В крайна сметка концепцията за културната идентичност се разглежда като комплексна в смисъл на динамична система, в която в историческото развитие си взаимодействат символното, груповото и индивидуалното. Накрая в дисертацията бива представен практически подход за управление на комплексността и бива изследвана неговата приложимост. Анализирани са концепцията за естественото състояние, появата на масовото общество и техните психологически последици, както и темпоралността. След това текстът се предлага подход за планиране, основан на емерджентността.

Както отбелязват изследователите от SFI, ролята на езика е от първостепенно значение. Един трансдисциплинарен и интеркултуралистки подход изисква да държи сметка за предизвикателствата на превода и взаимното разбиране. Затова трябва да се обърне известно внимание на терминологията, използвана в този труд, тъй като някои понятия може да не са познати на всички читатели или да изглеждат нестандартни. Макар и да

не са напълно нови, някои термини са използвани в разширена форма извън типичната им употреба както в научен, така и в ежедневен контекст. Едно такова понятие е ноосфера. То се отнася до сферата на културните произведения, възникнала от физическия и биологичния космос. От друга страна, ноосистема се отнася до част от тази ноосфера, която има по-структурирана организация с различна степен на отвореност и комплексност.

Терминът *salientization* изглежда е най-новата концепция, която се обсъжда. *Salient* е прилагателно и съществително име, което означава нещо, което е придобило важно значение. За да се опише обаче способността на индивида да адаптира своята идентичност и принадлежност в отговор на социалния контекст, е необходим глагол. За тази цел беше въведен '*To salientize*', като естественото му производно е *salientization*. Произходът на това понятие е обяснен в главата за психологическите изследвания.

Плурикултурализмът е тясно свързан с последното и се отнася до способността на индивида да придобива модулари компетентности на различни езици и в различни социални среди. Макар и да не е ново понятие, то не е разработено добре извън езиковото обучение, особено в англоезичния свят. В този текст обяснявам къде се е появил плурикултурализмът и по какво се различава от мултикултурния подход.

Понятието „отколешен“ (immemorial) се използва в контекста на психологическото развитие. Макар че терминът обикновено описва нещо архаично на социално и традиционно ниво, в този контекст той се отнася до обичаите и символната структура, които индивидите усвояват в ранна възраст и които остават извън обсега на личната памет. За символната структура тук и в работата се позовавам на лаканианската идея за предхождащи и непроблематизирани интерсубективни отношения, усвоявани от индивидите още по време на ранното им развитие.

Един от най-често използваните термини във философията на Морен е диалогика. Той стои между диалога и диалектиката. Докато първият се отнася до обмяна на комуникация между индивидите, вторият се разглежда по хегелиански като единство на противоположностите. Диалогиката, от друга страна, се отнася до взаимното влияние на феноменалните реалности в техните комплексни отношения. Ако разгледаме Порядъка и Безпорядъка в Хегеловия метод, те се явяват като две несъизмерими понятия, които намират своето единство, изчезвайки в едно ново обхващащо ги понятие - Организация. При диалогичния подход Порядъкът, Безпорядъкът и Организацията не са взаимно изключващи се, а по-скоро допълващи се и едновременно с това антагонистични. Те съжителстват като диференциални принципи.

Някои заключителни мисли относно концепцията за социокултурните фактори. От развитието на лингвистиката, включително усвояването на езика и социолингвистиката могат да се направят съществени изводи за отношенията между общество и култура с оглед на езиковото споделяне и споделеността на ноосферата. Това осъзнаване ме насочи в различна и неочаквана за мен посока, подчертавайки трудността да се разделят двете сфери. Това, което първоначално възприемах като общо изследване на идентичността, всъщност имаше значителни социални и политически измерения. Комплексността на темата се оказа дори по-голяма от очакваното, което ме накара да разширя последния раздел, посветен на управлението и правенето на политики. Това в крайна сметка ме накара да предложа нов подход към политическата философия. В тази нова рамка „културалността“ и структуралността не се противопоставят една на друга и не служат на различни цели. Вместо това те трябва да бъдат балансирани в един по-комплексен и многопластов праксис.

I. КОМПЛЕКСНОСТ

1. Въведение в идеята за комплексност

Комплексността е комплексна и всеки опит да се даде еднозначно определение е парадоксален. Тя принадлежи, подобно на безкрайността и вечността, към класа на идеите, които могат да бъдат обозначени, но не и разбрани. Докато безкрайността се отнася до пространството, а вечността - до времето, комплексността е свързана с невъзможността да се схванат границите и взаимовръзките на явленията. Понятието за комплексност винаги е съществувало, но както посочва Е. Морен, то е претърпяло процес на отхвърляне и забрава.⁴ Заслужава да се отбележи, че дори Сократ в „Менон“ се бори с комплексността, когато се опитва да дефинира понятието за добродетел, без да разчита на други недефинирани понятия като доброта или справедливост.⁵ Той демонстрира ограниченията на прекомерното опростяване, но нежеланието му да приеме комплексността на цялото го довежда до скептична безизходица. Същата трудност при свързването на идеите е в основата на съвременния скептицизъм от Хюмов тип, доколкото Д. Хюм признава дискретния характер на понятията и ограниченията на нашия ум при формулирането им. Въпреки това, подобно на Сократ, той не се опитва да преодолее тези ограничения.

За да разберем напълно комплексността, може да е полезно да започнем с разглеждането на нейната противоположност: опростяването. Тва понятие е формализирано през Средновековието и става известно като „Бръсначът на Окам“, кръстен на английския философ от XIV в. Уилям Окам. Тя може да се обобщи като два морални императива: „плуралността не бива да се въвежда без необходимост“ и „когато са налице конкуриращи се хипотези, трябва да се избере тази с най-малко предположения“. Този принцип несъмнено е довел до значително развитие в историята на мисълта.

Въпреки това, както обяснява Дидро, всички рационални структури неизбежно се подкопават от появата на нови факти. По-късно Кун разработва динамична теория за

⁴ Edgar Morin, "Restricted Complexity, General Complexity," in *Worldviews, Science and Us* (World Scientific, 2007): 5–29.

⁵ Plato, *Protagoras and Meno*, trans. W. K. C. Guthrie (Princeton, NJ: Penguin Classics, 1957), 127.

еволюцията на науката⁶, според която разминаванията между научните теории и новите емпирични данни постоянно биват разрешавани чрез подбор и интернализиране на фактите в зависимост от съответната парадигма. Стенжер и Пригожин обясняват как описанието на Кун демонстрира консервативния характер на научното развитие, характеризиращо се с упорито придържане към едни и същи концепции и методи⁷ и показват, че често се пренебрегва фактът, че Куновото историческо описание на науката се основава на една по-дълбока парадигма на опростяване, която е едновременно когнитивна и архетипна.

Есенциализмът може да се разглежда като интересен пример за опростяване. Когнитивната наука обхваща широк спектър от изследвания върху есенциализма - както положителни, така и отрицателни. Една от възможностите е той да бъде свързан с ментално групиране от гледна точка на адаптивното поведение, като намаляване на комплексността и несигурността с цел предимства за оцеляване. Този подход свежда комплексността на феноменалния свят до ментални категории, което води до неговото тривиализиране. От методологична гледна точка както опростяването, така и комплексифицирането са необходими нагласи. Въпросът обаче е дали принципът на опростяване сам по себе си е достатъчен за днешните предизвикателства, или това ще бъде за сметка на плуралността.

За да осмисля съвременното комплексно мислене, ще използвам разграничението на Морен между обща и ограничена комплексност.⁸ Като обща комплексност имам предвид философски метод и подход, който отхвърля редукционизма и прибъгва до интегрирана, но неразбираема система от знания. След като установим възможността за интегративна система от знания, трябва да подходим към феноменалната реалност с разумен фронеизис. Ограничената комплексност, от друга страна, използва понятието "система" като модел, който може да функционира като идеален тип. В центъра на тази дискусия е концепцията за комплексността, разработена от Института Санта Фе през 80-те години на миналия век като изследване на "динамични системи с много голям

⁶ Thomas S. Kuhn and Ian Hacking, *The Structure of Scientific Revolutions: 50th Anniversary Edition* (Chicago; London: University of Chicago Press, 2012).

⁷ Ilya Prigogine, Isabelle Stengers, and Alvin Toffler, *Order out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature* (Toronto; New York: Bantam New Age Books, 1984).

⁸ Morin, "Restricted Complexity, General Complexity."

брой взаимодействия и обратни връзки, във вътрешността на които протичат процеси, много трудни за предвиждане и контрол."⁹

2. Ограничената комплексност като теория на системата

Системата като понятие е стара като европейската философия, въпреки че едва през XX век се превръща в научна категория.¹⁰ Можем да проследим произхода ѝ до обединяването и интегрирането на различни идеи, като кибернетиката действа като катализатор.

Кибернетиката е наука за обратната връзка и саморегулирането. От такава гледна точка понятието за система се отнася до поведенческа структура в нейните отношения с околната среда. Винер контрастира оперативната (или организационна) затворена верига с по-простия подход "input/output". Оперативната затвореност се отнася до способността на системата да усеща и обработва материя/информация автономно от външния свят, като следва вътрешна организация. Системата и нейният свят не се противопоставят или воюват помежду си, тъй като и двете възникват едновременно.¹¹ С тези предварителни епистемологични уточнения кибернетиката постепенно преминава в интердисциплинарен подход, като системите и организациите са нейни основни обекти на изследване.

Лудвиг фон Берталанфи отбелязва, че понятието за система е станало необходимо в няколко специализирани области, включително физиката, биологията, психологията и социалните науки.¹² Класическата наука се занимаваше с дисперсията и ентропията като негативни процеси, водещи до разпад и смърт. Пригожин обяснява, че нестабилността е необходимо условие за организацията и реорганизацията на дадена структура. С прости думи той говори за възникване на ред от хаоса.¹³ Това твърдение представлява парадигматично преобръщане на гледната точка на науката и здравия разум. В светлината на проучванията на Пригожин химичните и физичните системи

⁹ Morin, "Restricted Complexity, General Complexity."

¹⁰ Ludwig Von Bertalanffy, "The History and Status of General Systems Theory," *The Academy of Management Journal* 15, no. 4 (1972): 407–26.

¹¹ Varela J. Francisco, 'Complessità del cervello e autonomia del vivente' in Gianluca Bocchi and Mauro Ceruti, eds., *La sfida della complessità* (Milano: Mondadori Bruno, 2007): 117 - 133.

¹² Ludwig Von Bertalanffy, *General System Theory: Foundations, Development, Applications* (New York: George Braziller Inc., 1969).

¹³ Prigogine, Stengers, and Toffler, *Order out of Chaos*.

изглеждат организационно близки до биологичните и социалните явления. Той не крие факта, че необратимостта е "много по-изразена в биологичните и социалните явления" и че "е интересно, че бифуркацията въвежда историята във физиката."¹⁴

В заключение, е необходимо да се има предвид, че предметът на ограничената комплексност е изучаването на комплексните системи, онези коалесценции в природата, които са резултат от взаимодействието и агрегирането на множество субекти. Тези системи са динамични, необратими и нелинейни - далеч от механичната, причинно-следствена система. Те се характеризират с флуктуации и процеси на самоорганизация.

3. Обща комплексност

Едгар Морен очертава три методологически принципа, които подкрепят опростеността: детерминизъм, редукция и дизюнкция.¹⁵ Историческият разказ може да даде най-ясното и точно значение на тези понятия.

Съвременната наука възниква в Европа в тясна връзка с механистичната философия. Декарт измислил метафората за часовниковия механизъм, която се превърнала в мощен образ за описание на предсказуемата реалност. През XVII и XVIII в. тази концепция се разширява и утвърждава, а Вселената се оказва подчинена на универсалната причинност в смисъла на Лаплас. В цялостното механизмиране на света обаче човекът се дезориентира и заблуждава.

Тази философска нагласа е поставена от О. Конт и Х. Спенсър в основите на социологията, където определящата роля на социалния контекст се обогатява от привидна историческа неизбежност. Оттогава физическата и културната реалности стават предмет на два несъизмерими дискурса.

Дебатът за двете науки скоро се превръща във философски. По отношение на общото разбиране В. Винделбанд и Х. Рикерт поставят началото на тенденция, противопоставяща се на позицията на Дилтай за несъизмеримостта, като разглеждат

¹⁴ Ilya Prigogine, *From Being to Becoming: Time and Complexity in the Physical Sciences* (San Francisco: W H Freeman & Co, 1981).

¹⁵ Morin, "Restricted Complexity, General Complexity."

разликата по линия не на обектите на изследване, а на прилаганите методи. Обаче физиката на XX в. открива възможността за преобръщане на дебата и за изоставяне на подхода на Дилтай.

Според А. Койре, след като оставим настрана религията, философията и други транснаучни понятия, не остава много за обяснение на научния напредък. Вероятно това е концепцията, която е имал предвид П. Форман, когато е реконструирал динамиката, довела до развитието на квантовата теория. Авторът обсъжда влиянието на враждебната среда върху концепцията за детерминизма и как физиците и математиците постепенно преминават към по-неутралното понятие "каузалност". Откриването на субатомния свят е разкрило комплексна и динамична реалност в самата основа на Вселената. Тази реалност е далеч от предсказуемата закономерност на часовниците на Декарт или Нютоновата хармония. Нестабилностите, на които се натъкват точните науки, правят картината на Вселената по-съзвучна на хуманистичната съпротива срещу стриктно детерминистичното тълкуване на света. С двойствения характер на физическия свят ставаме свидетели на тенденцията към социална сциентизация на знанието, която сближава двете култури.

4. Метод на Морен

Както вече беше споменато, Методът на Морен е изследване на космологичен процес, основан на самоорганизация, възникване и повтораемост. Морен предлага диалогика, ориентирана към процеса, за да опише комплексните взаимоотношения, които възникват в резултат на съвместното съществуване на множество елементи и пластове. Диалогичните отношения са представени, както на следната картина:

Шестте тома са структурирани по следния начин:

1. „Природата на природата“, основана на ограничените концепции за комплексност на системата, обратната връзка и автопоезиса. Научните прозрения на Пригожин включват централна роля на самоорганизацията, която възниква от диалогиката между безпорядък - взаимодействие - ред. Въведено е понятието за емерджентност и е обяснена комплексната връзка между цяло и част.
2. „Животът на живота“, където екоизмерението е въведено като нов възникващ слой. Томът е разработен в биологичен план чрез диалогични артикулации като адаптация - селекция - интеграция и комплементарност - съвпадение - антагонизъм. Разгърната е концепцията за екосистемата и е обяснена появата на автономността. Обществата и културата са въведени като същности от трети вид, а на организацията на жизнените дейности е посветен цял раздел, в който са разгледани съставите на йерархия - хетерархия - анархия и центризм - полицентризм - ацентризм.
3. „Знание на знанието“ въвежда необходимостта от комплексно мислене, като приема многоизмерността и неделимостта на знанието като изход от кризата на основите. Морен подхожда към отношенията между мозъка и разума с типичния за него емерджентен и диалогичен метод. Развиват се допълването, съвпадението и антагонизмът на аналогията и логиката, разбирането и обяснението, мита и логоса.
4. В том „Идеи“ се развива концепцията за ноосферата като система от знания и култура. Тя е представена като възникване от био-антропо-социалните взаимодействия и като способност да реагира на условията, от които е възникнала. Както всяка друга система, тя е подложена на условия, далеч от равновесните. Стабилността се поддържа предимно чрез импринтиране и парадигматична нормализация. Концепцията за "холографски" принцип придобива дълбоко значение, тъй като цялата култура и нейната символна структура вече се интроектират от индивида. Нестабилността е източник на творчество под формата на аномалии и отклонения, които се превръщат в тенденции, нови ортодоксии и в крайна сметка в нова институционализирана

нормализация. Както индивидът, така и ноосферата се намират в диалог на продукт и производител.

5. „Човешката идентичност“ показва как редуktivният и дизюнктивен подход ни е оставил фрагментирана концепция за човечеството. Възстановяването на връзката и интеграцията чрез комплексно мислене е необходимият ключ. Работата се основава на диалогичната рекомпозиция на това, което Морен нарича човешка троица: индивид - общество - вид. Нито една от тях не е в състояние да предложи разумно разбиране за човешкото на човечеството; комплексът от индивидуални, социални и планетарни идентичности трябва да бъде възстановен във взаимна артикулация.
6. В последния том, озаглавен „Етика“, се разглеждат идеите, въведени в предишните толове, и се разработва система от норми, основана на комплексното мислене. Разработени са диалогичен морал и етика, а триадата етика - наука - политика е анализирана по обичайния рекурсивен и диалогичен начин. За Морен комплексната етика означава преди всичко да се приеме целият метод, разработен в предишните толове, или, както той обича да го описва, да се върнем към космическите източници. Несигурността на нелинейната комплексност изисква също така задълбочена оценка на екологията на действието и предпазливост по отношение на вторичните ефекти на човешката практика.

II. КОМПЛЕКСНОСТ И ИДЕНТИЧНОСТ

1. идентичностен обрат

Живеем в епохата на идентичността. Твърдението, казва Е. Хобсбом, не бива да създава погрешното впечатление, че в миналото никой не е поставял под въпрос своята идентичност, тъй като "в ситуации на несигурност понякога го е правил", особено "когато хората са били възпрепятствани да имат многообразни, комбинирани, идентичности, които са естествени за повечето от нас."¹⁶ Въпреки това едва в зората на новото хилядолетие идентичността започва да се движи в центъра на общественото внимание. Следващите три глави разгръщат дебата за идентичността в три различни области: публичната сфера, постколониализма и психологията.

2. Генеалогия на политиката на идентичността

Генеалогията на политиката на идентичността в публичната сфера започва с втората вълна на феминизма, която допълва политическия подход, основан на чистата класова борба. Като основополагаща концепция обикновено се приема призивът на Симон дьо Бовоар за антиесенциалистски и конструктивистки подход към съществуването. След това се развиват две основни течения: структуралистко и прагматично. Първото следва Юлия Кръстева и нейният фокус върху подриването на хегемоничния патриархален дискурс чрез конструиране на нови значения. Нанси Фрейзър и Джудит Бътлър попадат във втората категория. Те критикуват философията на Кръстева като празен пистолет, в смисъл, че тя в крайна сметка се губи в прекомерно теоретизиране.

При Кристин Делфи се появява усложняване на категориите на идентичността в рамките на материализма. Класовата идентичност не се отхвърля или отбягва, а се твърди, че е недостатъчна, за да се обхване целият спектър от социални противоречия. На Делфи се приписва и поставяне основите на джендър теорията. Изхождайки от разграничението на статут и роля, тя прави разлика между джендър и пол, като

¹⁶ Hobsbawm, "Identity Politics and the Left."

първият е по-скоро резултат от социално конструиране. Моник Витиг отива още по-далеч, като утвърждава изменчивост на половете.

С концепцията за раса политиката на идентичността се усложнява още повече. Самото понятие е доста спорно от таксономична гледна точка, тъй като е социално конструирано, исторически дефинирано и не се основава на биологичен смисъл. Въпреки това неговата реификация допринася за формирането на политическия дискурс. По-специално Колет Гийомен показва процеса на хипостазиране на един начин на възприемане в доктрина и по този начин във властова система. Делфи предпочита да говори за касти, използвайки думата, за да обозначи лишаването на най-младото поколение от всякаква социална мобилност.¹⁷ Нейната работа е особено актуална, тъй като се появява по-нататъшно усложняване, като жените се оказват в злополучния център на един комплексен сплит, където убежденията припокриват триадата класа, джендър и раса.

Днес се сблъскваме с идентичностна комплексност, която, за да изброим само някои, включва инвалидност, етническа принадлежност, възраст, култура и видизъм (specism). Разбираме, че тази картина не може да бъде разплетена лесно. Още през 70-те години на миналия век Кимбърли Креншоу предлага идеята за интерсекционалност, за да преодолее "неуспеха на антидискриминационната доктрина да представлява юридически чернокожите жени от по-ниските класи, които са били смачквани както от белия феминизъм, така и от расовите дискурси."¹⁸ Интерсекционалността сама по себе си показва необходимостта от комплексен подход в специфичното поле на

¹⁷ Christine Delphy and Roxane Gay, *Dominating Others: Feminism and Racism after the War on Terror* (London: Verso Books, 2015).

¹⁸ Kimberle Crenshaw, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics," *University of Chicago Legal Forum* 1989 (1989): 139.

идентичността като следствие от трудността да се разбере социалната реалност чрез свеждане до отделни категории.

3. Постколониалната гледна точка

Всеки подход към межкултурните отношения трябва да се занимава с универсалното и същественото. Докато универсализмът е насочен към утвърждаване на ценности, за които се предполага, че са абсолютно валидни, есенциализмът изтъква предполагаеми неизменни характеристики на индивидите и групите.

Хората есенциализират социалните групи въз основа на различни видими елементи. Основният проблем е, че есенциализирането "кара хората да го възприемат като фиксирано и определящо идентичността."¹⁹ Е. Саид показва контраста между означаемо и означаващо чрез анализите си на Ориента и Ориентализма. В опитомяването на екзотичното като схващане на ума - предполага той - няма нищо особено противоречиво, освен забравата за свободно плаващия огромен репертоар от явления, към които те насочват. В общи линии сме изправени пред същата празнина, която е представена от Рикерт.

Един друг анализ разглежда универсализма като идея, че някакво местно постижение може да се приложи на глобално ниво. Постколониалното мислене по-специално рефлектира върху схващането за западния прогрес като задължителен път за социално развитие в полза на световните култури, изразено във фразата "първо на Запад, а след това другаде."²⁰ Постколониалните автори разкриват една заблуда, от която следва вярата в изостаналостта на другите, а именно идеята, че световните култури са на по-ранен етап на развитие с оглед на европейската история. Това, което може да се направи, е релативизирането на една хегемонна историчност чрез приемането на множество модерности. Ако универсализмът бъде изоставен, изглежда, че конструктивният диалог отдолу-нагоре е единствената останала възможност.

¹⁹ Haslam and Abou-Abdallah, "Essentialism."

²⁰ Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007), 6.

4. идентичностен обрат в психологията

Идеята на тази глава е да интегрира много теории и рамки на психологията, които на пръв поглед не са свързани помежду си. Ако трябва да намерим обща основа, можем да твърдим, че всички подходи изглеждат приемат идентичността като самоконструкция, която е в процес на обновяване и предоговаряне в един релационен свят. Ще разгледам два фактора, а именно индивидуалната действеност (agency) и социалните ограничения, като избягвам да изпадам в индивидуализъм или социален редукционизъм.

На първо място демонстрирам времевата първичност на груповата принадлежност спрямо индивидуалността, като имам предвид самоконструирането на Аз-а като релационен от първия момент на неговия живот (релационен Аз). След това предлагам схващане за способността на индивида да навигира между множество дискурси (дискурсивна практика), като скъсвам с монолитната концепция за идентичността в полза на комплексната модулност на Аз-а. Дискурсивната практика е доразвита, като е показано значението на ролята на самоидентификацията в социалната практика (теория на груповата идентичност) и социалната принадлежност като филтър в междуиндивидуалните взаимодействия. След това се въвежда понятието "salientization", изведено от теорията за самокатегоризацията, и се описва като способността на индивида да стабилизира идентичността си чрез катализиране на идентичностния комплекс около специфични модуляции (теория за самокатегоризацията и деперсонализацията). Първа от разгледаните в тази връзка теории е тази на символния интеракционизъм, тъй като тя показва рамката, в която индивидуалността възниква от социални взаимодействия чрез манипулиране на символите.

Втората част на главата се фокусира върху ролята на индивидуалното действие и способността на човека да изгражда собствената си идентичност. Представени са две идеи за идентичността - първо като теория за самия себе си, а след това като наратив. Следвайки метода на комплексността, ще разгледам двата аспекта като два различни, комплементарни фокуса. При анализите не може да се пренебрегне ролята на културата като налагаща ограничения при изграждането на Аз-а. Изяснява се как

различните култури интерпретират ролята на Аз-а с оглед на свързаността с Другия. Множествеността на ума и неговата способност да се ориентира и "salientize' " в крайна сметка като че ли предлага възможността за плуралистичен дискурс, който ще анализирам по-нататък в следваща глава.

III. КОМПЛЕКСНОСТ И ОБЩЕСТВО

1. Дебатът за неолиберализма и комунитаризма

През 1971 г. Джон Ролс въвежда термина "було на незнанието", за да възроди теорията за общественния договор. Ролс развива концепцията си за първоначалната позиция като даваща възможност за равноправно участие в обществото, основано на дистрибутивна справедливост. Въпреки намеренията на Ролс да демократизира справедливостта, неговото свеждане на индивидите до чисто универсални субекти, без да се отчитат социалните и културните различия, поражда съмнения относно нейната конкретна приложимост. Теорията непреднамерено довежда до развитието на политика на различията, която реално подкрепя комунитаристкия подход с неговата позиция, че индивидите са формирани от специфичния си културен контекст. В центъра на този остър политически дебат стоят различни акценти, съответно върху индивидуалното и социалното, с оглед на дискусията за свободата и детерминизма.

Тук разглеждам двете концепции като припокриващи се, доколкото се основават върху две незаобиколими истини. От една страна, позицията на комунитаризма подчертава тежестта на социокултурите и начина, по който групите стимулират и ограничават личния избор. От друга, неолибералната позиция акцентира повече върху индивидуалната свобода и начина, по който тя влияе върху социалната реалност. От гледна точка на системната теория двете представляват реципрочни тенденции, които не могат да бъдат отделени една от друга. В този смисъл социалната сила се стреми към запазване на характеристиките и културите, докато индивидуалната сила е израз на тенденция, която е далеч от равновесието и е способна да създава новости.

Отвъд границите на научното разбиране е да се предполага, че първата човешка общност се е формирала от обединението на изолирани индивиди. Подобно на други видове, човечеството е еволюирало чрез физическото отделяне на общности от предхождащ вид.²¹ Въпреки че човечеството е представено от един генетичен вид, с течение на времето са се появили физически и културни различия в резултат на развитието на общностите. Група индивиди, които са обединени в определена общност във взаимодействието си със заобикалящата ги среда, неизбежно ще се различават от другите в начините си на общуване, отношенията помежду си и нивото на споделените знания. Според мен езиковите различия могат да служат като мярка за анализ на социалната комплексност в рамките на едно общество. В допълнение към стандартните езици трябва да вземем предвид и широк спектър от нестандартни вариации, като диалекти, социолекти, идиолекти, жаргони и стилове. Специфичните клъстери от социални взаимодействия, основани на географски райони, професионални групи, социални класи, общности по интереси, пол, възраст, религии, етноси пораждаат различни кристализации на езика.

Ако езиците дават представа за това, което се случва в общностите, трябва да разбираме мултикултурализма като много комплексна картина на действителността. Ако езиците дават представа за това, което се случва в общностите, трябва да разбираме мултикултурализма като комплексна картина на действителността. Така става ясно, че управлението и разрешаването на конфликти не е въпрос, който може да бъде решен по опростен начин. Чарлс Тейлър разглежда теоретично възможността за

²¹ Ernst Mayr, 'Speciational Evolution or Punctuated Equilibrium' in Albert Somit and Steven A. Peterson, eds., *The Dynamics of Evolution: The Punctuated Equilibrium Debate in the Natural and Social Sciences* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1992).

крос-културност, като изхожда от концепцията за борба за признаване, развивана от Русо и Хегел, както и от тази за сливането на хоризонти на Гадамер.²² Смятам, че позицията на Тейлър е добра отправна точка за мултикултурен диалог, защото предлага етична позиция и философска обосновка на възможността за межкултурно разбирателство. Налага се обаче едно усещане, че не можем да очакваме повече от мултикултурализма, защото неговата цялостна картина на съжителство в многообразието е статична и се отнася повече до запазването на културите. Ето защо според мен, една преориентация към плурикултурализъм може да отпусне някои от задънените улици на мултикултурния дискурс.

Многоезичието (plurilinguism) като понятие се отнася до способността на индивида да развива езикова мултикомпетентност. То се е развило в две различни направления: 1) прагматичното направление от 80-те години на миналия век и 2) изследванията на билингвизма. Това "фокусиране върху индивида като локус и участник в контакта насърчава смяната на терминологията от мултикултурализъм (изследване на обществения контакт) към плурилингвизъм (изследване на индивидуалния репертоар)."²³ Плурикултурализмът е по-ново производно на понятието плурилингвизъм и не е развито извън дискурсите относно езиковото обучение. Той е по-добре обоснован от мултикултурализма и предлага по-добро описание на динамиката отдолу-нагоре (bottom-up). Предишните политики в това отношение са фокусирани върху институционалната интеграция на чужда култура, което често води до есенциалистки дискурс. За разлика от това, възприемането на плурикултурализма

²² Charles Taylor et al., *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, ed. Amy Gutmann (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994).

²³ Steve Marshall, "Plurilingualism and the Tangled Web of Lingualisms," in *The Routledge Handbook of Plurilingual Language Education* (New York: Routledge, 2021).

предлага възможност за промяна на парадигмата към по-модулен подход към идентичността. Той елиминира фиксираното разбиране на индивидуализма, тъй като хората вече не се разглеждат като непроменящи се същности, а по-скоро като развиващи се същества, които могат непрекъснато да адаптират своето саморазбиране и съответния наратив чрез модулни компетенции, културни преходи и значима (salient) идентификация. Както ще разгледам по-късно, плурикултурната перспектива позволява подход за планиране, който не се основава на насилствени намеси, а по-скоро на управление, основано върху отчитане на ограниченията.

Остава да се запитаме, дали образователните и културните политики биха били достатъчни, за да се премахват пречките пред социалното равенство. Дискусията за връзката между културно и социално не е нова. Възприемайки един антиредукционистки подход, може да се твърди, че нито една от двете възможности не е погрешна по своята същност, с изключение на претенциите на всяка от тях да монополизира влиянието върху практиката. Комплексният подход показва неразривната свързаност на културната сфера с материалната. Изправени сме пред комплексна реалност, в която трябва да се отчитат както материалистичните сили, така и необходимостта от културална политика на признаване. Процесът на социална реификация е многопластов и изисква многообразие от подходи. В следващите глави се доразвива концепцията за каталитично-емерджентни развития в социалната структура, преди да бъдат направени препоръки за комплексни политически практики и управление.

2. История, политика и естествено състояние

Началото на XX век е известно като епохата, когато в историята се появява масовото общество. Още през XVII в. Б. Спиноза развива концепцията за множеството, като заявява, че "правото на държавата [...] не е нищо повече от правото на природата, определяно не от силата на всеки човек, а от силата на множеството, ръководено сякаш от един ум."²⁴ Договорните теории могат да се разглеждат като отговор на тези философски и исторически прозрения.

Социалната сфера може да бъде оприличена на "социален мозък", пространство за колективен интелект, където голяма част от дейността остава скрита. Тя функционира предимно спонтанно и на пръв поглед хаотично, задвижвана от непрекъснато общуване между индивидите, филтрирано чрез информация, социокултурни идеи, въображение и съществуващи организационни структури. Социалната сфера не трябва да се разглежда като хомогенна среда, а по-скоро като комплекс от вложени, преплетени и припокриващи се микро- и макросфери. В главата първо се анализира как екзистенциалните субекти могат да се трансформират в исторически сили, преди да се премине към последиците от емерджентизма от гледна точка на теорията на общественния договор.

Като цяло историческите анализи са склонни да се фокусират върху действията, които имат отношение към генерални цели и наративи, третирайки действията за постигане на индивидуални цели като деструктивни. Макар и да е правилно да се каже, че екзистенциалното начало носи принципа на анархията, не е безспорно оправдано историчното трансцендиране на индивидуалните действия, за да се фокусира върху

²⁴ Baruch Spinoza, *The Collected Works of Spinoza*, ed. Edwin Curley (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985), III/284/30.

идеалните типове и тяхната реификация. Би трябвало според мен да отхвърлим свеждането на екзистенциалното до историческото, запазвайки едно диференциално съжителство. Развитието на една ноосистема по принцип представлява обща основа, в която могат да съжителстват екзистенциалният и историческият телос.

Луис де Миранда рефлектира върху френския израз "esprit de corps", представяйки го "като портал или точка на проекция между виртуални и преживелищни (experiential) множествености или паралелни светове [...], метонимия, която напомня за процесите на възникване и въплъщение, в които духът, структурата и плътта постоянно променят местата си."²⁵ А. Грамши в бележките към „Интелектуалци и образование“ споменава "esprit de corps" като средство за преживяване на непрекъсната историческа приемственост.²⁶ Esprit de corps се отнася до човешкото чувство, което косвено отчита процеса на реификация на колективните воли като културни въображения и установява тяхната значимост за превеждането на елементи от социалната среда в исторически субекти. По този начин се подчертава взаимната връзка между индивидуалната идентичност и културната идентификация.

Ще отбележим, че приобщаването към определена културна система невинаги се основава на рационално и съзнателно мислене. Една наука за човешките действия трябва да се съобразява със синхрона на рационалното и емоционалното. Е. Морен говори за преплитането на sapiens и demens като нередуцируема диалогика на човешката природа, докато Хайдегер използва понятията "онтичен" и "онтологичен", за да изрази двете едновременни, допълващи се и антагонистични страни на тази

²⁵ Luis de Miranda, *Ensemblance: The Transnational Genealogy of Esprit de Corps* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 1.

²⁶ Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, 7.

природа. Ако следваме модела на самоорганизация, можем да заключим, че първата човешка организация се е основавала на онтичното, като онтологичното измерение се е появило впоследствие в историята. Приписването на телос на първичната човешка организация в която и да е теория изпада в презентизъм и есенциализация поради прилагането на рационален модел към праисторическия произход.

Друг важен въпрос, който се разглежда в главата, е, че в природата има модели на спонтанна организация, които съществуват преди появата на каквото и да било саморефлексивно отношение. Както са разбирали теоретиците на социалния договор, политическият дискурс трябва да разпознае това ядро като свой суров материал. Изследванията на комплексността се фокусират върху наблюдаемите модели в естествената организация, като клъстери, стада, рояци, кошери, тълпи и мрежи. За разлика от класическите теории, изследванията на самоорганизацията и емерджентизма трябва да насочат анализите си към пресечната точка с еволюционната и физическата наука. Когато разглеждаме атоми, слънчеви системи и други физически неща, можем да наблюдаваме подобен модел на развитие, основан на роенето на взаимодействащи си елементи със стабилно ядро в центъра. Този модел се проявява и в по-сложните биологични системи.

Изследването на концепцията за йерархия може да помогне за разбирането на различията между нивата на социална организация, които са формирани отдолу нагоре и отгоре надолу. Йерархията се отнася до специфична структурна организация, при която информацията се движи отгоре надолу. Придавайки ѝ естествен статут, рискуваме да предположим някакъв вид есенциализация в начина, по който разбираме и приемаме социалния свят. Концепцията за йерархията представлява едно

емерджентно ниво на социалните организации. Тази структура заменя спонтанните физиологични роли с по-фиксираны рангове и приписан или наложен статус. При йерархиите разликата между информационните потоци отдолу-нагоре и отгоре-надолу се увеличава, което изисква по-сложна архитектура на знанието и развитие на науката за управлението. Култури и политики възникват в резултат на това разминаване и на напрежението между двете противоположни тенденции. Останалата задача е да се анализира и разбере как социалното управление и планиране трябва да отговори на предизвикателствата, породени от приемането на комплексността и емерджентността като естествени състояния на социобиологичния свят.

С оглед на всичко това една от основните теми, които трябва да се имат предвид при политическото планиране, е двойствената роля на субектите – както като непригодни, девиантни или критични, така и като органични, регулаторни и традиционни сили. Един анализ на политическото планиране от гледна точка на комплексността не трябва да се съсредоточава единствено върху формирането на политиката отгоре надолу, а да отчита и ролята на екзистенциалния терен и критичната среда. Социалният ред неизбежно е подложен на естествените процеси на вътрешни и външни дивергенции. Възниква въпросът как да се справяме с процесите на непрестанно противопоставяне. От етична гледна точка сложната политическа система трябва да отхвърли всякакъв самоцелен абсолютизъм и вместо това да се стреми към идеал, основан на антиредукционизъм, безпристрастна рефлексия, материална справедливост, приемане на допълващи се роли и отвореност към различията и новостите. От практическа гледна точка тя трябва да действа в съответствие с естественото състояние,

представено от плуралистичната социокултурна комплексност и спонтанната поява на социални форми и потребности.

3. Политическа практика

Класическата идея за организация се фокусира върху създаването и контролирането на изкуствени форми, докато разгледана в отправната рамка на емерджентността организацията е насочена към култивиране на индиректни генеративни явления и формирането на живи системи. Ето защо насърчаването на плури-социокултурализма може да помогне за преодоляване на постмодерната некомуникативност и да създаде условия за пълноценно развитие на социалния диалог.

За да интерпретираме картината в духа на комплексността, трябва да имаме предвид, че политическият мениджмънт се занимава и с различни феномени, които имат различен период на живот. Те могат да бъдат безкрайно много, но от политическа гледна точка могат да бъдат сведени до три типа: индивидуални субекти, идентичностни групи и природна среда. Политиката не бива да се основава единствено на *raison d'etat*, а трябва да се съобразява и с въздействието, което може да има върху индивидуалния живот и околната среда. Историческите съображения не трябва да имат предимство пред екзистенциалните и екологичните проблеми.

Управленският подход, който е едновременно комплексен и ориентиран към процеса, избягва редуccionизма. Управлението, което не може да се справя с много задачи, не може да се счита за ефективно. Да се характеризира човешкото общество като комплексно, ще рече и да се търсят отговори на множеството искания със съответни решения. Един управленски подход, фокусиран върху процеса, може да помогне за преодоляване на материалните и културните пречки за постигане на по-голяма

социална хармония. Той обаче не може да гарантира трайно състояние на спокойствие, тъй като е подвластен на стрелата на времето и на социалната комплексност. Няма вечен ред, а само непрекъснати усилия за адаптиране. В края на краищата политическата борба е израз на битка между относителни позиции. Оптималният подход е да се стремим към идеален тип управление и да поддържаме последователно критична гледна точка към социалния ред в съответствие с естествените процеси на възникване (emergence) и самогенеративно развитие на комплексната реалност.

Заключения

В този труд се разглежда философският аспект на комплексността и се подчертава значението на приемането на непълнотата на знанието и неопределеността на реалността, за да можем да я разбираме истински. Комплексността не е нова модна дума или нов философски камък, а по-скоро приемане на невъзможността да бъде разбрана до край природата. В такава среда една изследователска програма трябва да поддържа последователна насоченост. Основната идея на дисертацията е да се създаде устойчива коцептуална инфраструктура, която може да се справя както с уникалността, така и с множествеността на феноменалния хоризонт.

Стремил съм се към междудисциплинарна и междукултурна интеграция на привидно далечни и несвързани дискурси. С оглед на това съм избягвал всякакви тенденции към ексклузивност и едностранчивост. Въпреки че това е свързано с известни рискове, съм се придържал към разбирането, че концепцията, според която всички явления трябва да се разглеждат в емерджентна среда от организации с общи поведенчески модели, може да служи като стабилна отправна рамка за обсъждане на физическите, биологичните и социалните реалности.

Моите впечатления от общата тенденция към комплексност в рамките на школи и изследователски области, които обаче са херметични едни спрямо други, ме мотивираха да обмисля възможността за такова начинание. Развитието на концепциите за самоорганизация и емерджентизъм послужи като катализатор на изследването. След като разгледах научната основа, пристъпих към анализ на социокултурните фактори и открих сходства с концепции като интерсекционалност и плурилингвизъм, което ме убеди в правилността на посоката, която бях поел. Нямам претенции, че моето изследване е довело до някакви окончателни резултати. Въпреки това смятам, че първоначалните намерения, залегнали в тази работа, са в голяма степен реализирани и могат да бъдат доразвити.

Библиография

- “AAPA Statement on Biological Aspects of Race.” *American Journal of Physical Anthropology* 101, no. 4 (1996): 569–70. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1331010408>.
- Adorno, Theodor W., and Max Horkheimer. *Dialectic of Enlightenment*. London; New York: Verso, 1997.
- Alexander, Christopher. *The Nature of Order: An Essay on the Art of Building and the Nature of the Universe*. 4 vols. Berkeley: The Center for Environmental Structure, 2005.
- . *The Timeless Way of Building*. New York: Oxford University Press, 1979.
- Allan, Keith, ed. *The Routledge Handbook of Linguistics*. London; New York: Routledge, 2015.
- Anderson, P. W. “More Is Different.” *Science* 177, no. 4047 (August 4, 1972): 393–96. <https://doi.org/10.1126/science.177.4047.393>.
- Aristotle. *Metaphysics*. Translated by W. D. Ross. LaVergne, TN: NuVision Publications, 2009.
- . *Politics*. Edited by Carnes Lord. Chicago: University of Chicago Press, 2013.
- Augustine, Saint. *Confessions*. Translated by R. S. Pine-Coffin. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Classics, 1961.
- Avineri, Shlomo, and Avner De-Shalit. *Communitarianism and Individualism*. Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Axelos, Kostas. “Play as the System of Systems.” *SubStance* 8, no. 4 (1979): 20–24. <https://doi.org/10.2307/3684210>.
- Bamberg, Michael, Anna De Fina, and Deborah Schiffrin. “Discourse and Identity Construction.” In *Handbook of Identity Theory and Research, Vols. 1 and 2*, 177–99. New York: Springer Science & Business Media, 2011. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_8.
- Barrett, H. Clark. “On the Functional Origins of Essentialism.” *Mind and Society* 2, no. 1 (2001): 1–30. <https://doi.org/10.1007/BF02512073>.
- Bateson, Gregory. *Steps to an Ecology of Mind*. Northvale, NJ: Jason Aronson Inc. Publishers, 1977.
- Bauman, Zygmunt. *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity, 2001.
- Beal, Frances M. “Double Jeopardy: To Be Black and Female.” *Meridians* 8, no. 2 (2008): 166–76.
- Beni, Gerardo. “From Swarm Intelligence to Swarm Robotics.” In *Swarm Robotics*, edited by Erol Şahin and William M. Spears, 1–9. Lecture Notes in Computer Science. Berlin; Heidelberg: Springer, 2005. https://doi.org/10.1007/978-3-540-30552-1_1.

- Bernes, Jasper. *The Work of Art in the Age of Deindustrialization*. Stanford: Stanford University Press, 2017.
- Berzonsky, Michael D. "A Social-Cognitive Perspective on Identity Construction." In *Handbook of Identity Theory and Research*, edited by Seth J. Schwartz, Koen Luyckx, and Vivian L. Vignoles, 55–76. New York: Springer, 2011. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_3.
- Bocchi, Gianluca, and Mauro Ceruti, eds. *La sfida della complessità*. Milano: Mondadori Bruno, 2007.
- Bohr, Niels. *Atomic Theory and the Description of Nature*. Cambridge: The University Press, 1961.
- Bon, Gustave Le. *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. New York: Macmillan, 1896.
- Boyd, Richard, Philip Gasper, and J. D. Trout, eds. *The Philosophy of Science*. MIT Press, 1991.
- Braudel, Fernand. *Capitalism and Material Life, 1400-1800*; London: Weidenfeld and Nicolson, 1973.
- Brodbeck, May, ed. *Readings in the Philosophy of Social Sciences*. Toronto: Macmillan Pub Co, 1968.
- Burke, Lucy, Tony Crowley, and Alan Girvin. *The Routledge Language and Cultural Theory Reader*. London; New York: Psychology Press, 2000.
- Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London; New York: Routledge, 2015.
- Butler, Judith, Ernesto Laclau, and Slavoj Zizek. *Contingency, Hegemony and Universality: Contemporary Dialogues on the Left*. London; New York: Verso, 2011.
- Castells, Manuel. *End of Millennium (The Information Age: Economy, Society and Culture)*. Vol. 3. 3 vols. Oxford: Blackwell Publisher, 1999.
- Chakrabarty, Dipesh. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007.
- Chardin, Teilhard. *The Phenomenon of Man*. New York: Harper & Row, 1975.
- Chen, Serena, Helen Boucher, and Michael W. Kraus. "The Relational Self." In *Handbook of Identity Theory and Research*, edited by Seth J. Schwartz, Koen Luyckx, and Vivian L. Vignoles, 149–75. New York: Springer Science & Business Media, 2011.
- Coste, Daniel, Danièle Moore, and Geneviève Zarate. "Plurilingual and Pluricultural Competence. Studies Towards a Common European Framework of Reference for Language Learning and Teaching." *Language Policy Division Strasbourg*, 2009, 2–44.

- Crenshaw, Kimberle. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics." *University of Chicago Legal Forum* 1989 (1989): 139.
- . "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color." *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241–99. <https://doi.org/10.2307/1229039>.
- Deleuze, Gilles, and Felix Guattari. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Translated by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987.
- Delphy, Christine. "Rethinking Sex and Gender." *Women's Studies International Forum* 16, no. 1 (January 1, 1993): 1–9. [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(93\)90076-L](https://doi.org/10.1016/0277-5395(93)90076-L).
- Delphy, Christine, and Roxane Gay. *Dominating Others: Feminism and Racism after the War on Terror*. London: Verso Books, 2015.
- Descartes, René. *The Philosophical Writings of Descartes*. Translated by John Cottingham, Robert Stoothoff, and Dugald Murdoch. Vol. 1. 3 vols. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Diderot, Denis. *Thoughts on the Interpretation of Nature and Other Philosophical Works*. Translated by Lorna Sandler. Manchester: Clinamen Press Ltd., 2000.
- Eisenstadt, S. N. "Multiple Modernities." *Daedalus* 129, no. 1 (2000): 1–29.
- Eldredge, Niles, and Stephen Jay Gould. "Punctuated Equilibria: An Alternative to Phyletic Gradualism." In *Models in Paleobiology*, edited by Thomas J. M. Schopf, 82–115. San Francisco: Freeman Cooper, 1972.
- Eliassi-Rad, Tina, Henry Farrell, David Garcia, Stephan Lewandowsky, Patricia Palacios, Don Ross, Didier Sornette, Karim Thébault, and Karoline Wiesner. "What Science Can Do for Democracy: A Complexity Science Approach." *Humanities and Social Sciences Communications* 7, no. 1 (July 10, 2020): 1–4. <https://doi.org/10.1057/s41599-020-0518-0>.
- Erikson, Erik Homburger. "The Problem of Ego Identity." *Journal of the American Psychoanalytic Association* 4, no. 1 (February 1, 1956): 56–121. <https://doi.org/10.1177/000306515600400104>.
- Fedosin, Sergey. *The Physical Theories and Infinite Hierarchical Nesting of Matter*. 2 vols. London: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015.
- Forman, Paul. "Weimar Culture, Causality, and Quantum Theory, 1918-1927: Adaptation by German Physicists and Mathematicians to a Hostile Intellectual Environment." *Historical Studies in the Physical Sciences* 3 (1971): 1–115. <https://doi.org/10.2307/27757315>.
- Fraser, Nancy. *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. London; New York: Verso, 2020.

- Fraser, Nancy, and Axel Honneth. *Redistribution or Recognition?* London; New York: Verso, 2004.
- Freud, Sigmund, and Peter Gay. *Group Psychology and the Analysis of the Ego*. Edited by James Strachey. New York: W. W. Norton & Company, 1990.
- Gamble, Sarah, ed. *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*. London: Routledge, 2002.
- Garber, Daniel. "Remarks on the Pre-History of the Mechanical Philosophy." In *The Mechanization of Natural Philosophy*, edited by Sophie Roux and Daniel Garber, 3–26. Dordrecht: Springer, 2013. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4345-8_1.
- Gardner, Martin. "Mathematical Games, the Fantastic Combinations of John Conway's New Solitary Game 'Life.'" *Scientific American* 223, no. 4 (1970): 120–23.
- Gasset, Jos Ortega Y. *The Revolt of the Masses*. New York: W. W. Norton & Company, 1957.
- Gelfand, Michele J., Jana L. Raver, Lisa Nishii, Lisa M. Leslie, Janetta Lun, Beng Chong Lim, Lili Duan, et al. "Differences Between Tight and Loose Cultures: A 33-Nation Study." *Science*, May 27, 2011. <https://doi.org/10.1126/science.1197754>.
- Gentili, Dario. *The Age of Precarity: Endless Crisis as an Art of Government*. London: Verso, 2021.
- Gomart, Emlie, and Antoine Hennion. "A Sociology of Attachment: Music Amateurs, Drug Users." In *Actor Network Theory and After*, 220–47. The Sociological Review. Oxford: Blackwell Publishing, 1999.
- Gould, Stephen Jay. *The Mismeasure of Man (Revised and Expanded)*. New York: W. W. Norton & Company, 2006.
- Gramsci, Antonio. *Selections from the Prison Notebooks*. Edited by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. London: International Publishers Co, 1971.
- Guha, Ranajit. *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India*. Delhi: Oxford University Press, 1983.
- Guillaumin, Colette. *Racism, Sexism, Power and Ideology*. London; New York: Routledge, 1995.
- Habermas, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1991.
- Haider, Asad. *Mistaken Identity: Race and Class in the Age of Trump*. London; Brooklyn, NY: Verso, 2018.
- Hall, Edward Twitchell. *Beyond Culture*. New York: Anchor Books, 1989.
- Hardt, Michael, and Antonio Negri. *Assembly*. New York: Oxford University Press, 2017.

- Haslam, Nick, and Maria Abou-Abdallah. "Essentialism." In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*, edited by James D. Wright, 13–15. Oxford: Elsevier, 2015. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24059-2>.
- Hobsbawm, Eric. "Identity Politics and the Left." *New Left Review*, no. 1/217 (June 1, 1996): 38–47.
- Hobsbawm, Eric, and Terence Ranger. *The Invention of Tradition*. London; New York: Cambridge University Press, 2012.
- Husserl, E., and Calvin O. Schrag. *Phenomenology of Internal Time Consciousness*. Edited by Martin Heidegger. Translated by James S. Churchill. Ann Arbor, Mich.: Indiana University Press, 1964.
- James, William. *The Principles of Psychology*. New York: H. Holt, 1890.
- Jansen, Stef. "First as Tragedy, Then as Teleology: The Politics/People Dichotomy in the Ethnography of Post-Yugoslav Nationalisation." *Conflict and Society* 2, no. 1 (June 1, 2016): 164–80. <https://doi.org/10.3167/arcs.2016.020115>.
- Jantsch, E. *The Self-Organizing Universe: Scientific and Human Implications of the Emerging Paradigm of Evolution*. Oxford; New York: Pergamon, 1980.
- Kahanec, Martin. "Ethnic Competition and Specialization." In *Migration and Culture*, edited by Gil S. Epstein and Ira N. Gang, 8:205–29. Frontiers of Economics and Globalization. Emerald Group Publishing Limited, 2010. [https://doi.org/10.1108/S1574-8715\(2010\)0000008015](https://doi.org/10.1108/S1574-8715(2010)0000008015).
- Klein, Naomi. *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. New York: Picador, 2008.
- Krakauer, David C., John Lewis Gaddis, and Kenneth Pomeranz. *History, Big History, & Metahistory*. Santa Fe, NM: SFI Press, 2017.
- Krakauer, David C., Murray Gell-Mann, Kenneth Arrow, W. Brian Arthur, John H. Holland, Richard Lewontin, Harold Morowitz, Jessica C. Flack, Jennifer Dunne, and Geoffrey West. *Worlds Hidden in Plain Sight: Thirty Years of Complexity Thinking at the Santa Fe Institute*. Santa Fe, NM: SFI Press, 2019.
- Kuhn, Thomas S., and Ian Hacking. *The Structure of Scientific Revolutions: 50th Anniversary Edition*. Chicago; London: University of Chicago Press, 2012.
- Labriola, Antonio. *Essays on the Materialistic Conception of History*. Translated by Charles H. Kerr. Chicago: C. H. Kerr & Co, Jun 1, 21908010.
- Lacan, Jacques. "La famille: les complexes familiaux." In *Encyclopedie francaise*. Vol. 8. Paris: A. de Monzie, 1938.
- Laird, Walter Roy, and Sophie Roux. *Mechanics and Natural Philosophy before the Scientific Revolution*. Dordrecht: Springer, 2008.
- Lane, David. "Hierarchy, Complexity, Society." In *Hierarchy in Natural and Social Sciences*, edited by Denise Pumain, 81–119. Methodos Series. Dordrecht: Springer Netherlands, 2006. https://doi.org/10.1007/1-4020-4127-6_5.

- Language Policy Division, Council of Europe. "Common European Framework for Languages: Learning, Teaching, Assessment." Cambridge University Press, 2001. <https://rm.coe.int/1680459f97>.
- Laplace, Pierre Simon marquis de. *A Philosophical Essay on Probabilities*. Translated by Frederick Wilson Truscott and Frederick Lincoln Emory. London: John Wiley & Sons, 1902.
- Levinas, E. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. New York: Springer Science & Business Media, 1979.
- Lewes, George Henry. *Problems of Life and Mind*. London: Trübner & Company, 1879.
- Lukács, Georg. *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*. Translated by Rodney Livingstone. Cambridge, MA: MIT Press, 1972.
- MacIntyre, Alasdair. *After Virtue: A Study in Moral Theory, Third Edition*. Notre Dame, Ind: University of Notre Dame Press, 2007.
- . *Marcuse*. Modern Masters. London: Fontana, 1970.
- . *Whose Justice? Which Rationality?* London: Duckworth, 1988.
- Maldonado, C. E. "La complejidad es un problema, no una cosmovisión." *U.C.M. Revista de Investigaciones* 9, no. 13 (September 5, 2011): 42–54.
- Marshall, Steve. "Plurilingualism and the Tangled Web of Lingualisms." In *The Routledge Handbook of Plurilingual Language Education*. New York: Routledge, 2021.
- Marx, Karl, and Frederick Engels. *Collected Works. Letters: 1892-1895*. Vol. 50. 50 vols. London: Lawrence & Wishart, 2010.
- Marx, Karl, and Engels, Friedrich. *Collected Works: Letters, 1890-1892*. Vol. 49. 50 vols. London: Lawrence & Wishart, 2010.
- Mathieu, Hélié. "Conceptualizing the Principles of Emergent Urbanism." *Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research* 3 (July 1, 2009). <https://doi.org/10.26687/archnet-ijar.v3i2.273>.
- McDonnell, John R., Robert G. Reynolds, David B. Fogel, and Nicholas Gessler. "Ethnography of Artificial Culture: Specifications, Prospects, and Constraints." In *Evolutionary Programming IV: Proceedings of the Fourth Annual Conference on Evolutionary Programming*, 319–31. Cambridge, MA: MIT Press, 1995. <https://ieeexplore.ieee.org/document/6300861/authors>.
- McLaughlin, Brian P. "The Rise and Fall of British Emergentism." In *Emergence or Reduction?: Prospects for Nonreductive Physicalism*, edited by Ansgar Beckermann, Hans Flohr, and Jaegwon Kim. Berlin; New York: De Gruyter, 1992.
- Miranda, Luis de. *Ensemble: The Transnational Genealogy of Esprit de Corps*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020.

- Morin, Edgar. *Il metodo. Etica*. Translated by S. Lazzari. Vol. 6. 6 vols. Milano: Cortina Raffaello, 2005.
- . *Il metodo. La vita della vita*. Translated by G. Bocchi and A. Serra. Vol. 2. 6 vols. Milano: Cortina Raffaello, 2004.
- . *Il metodo. Le idee: habitat, vita, organizzazione, usi e costumi*. Translated by A. Serra. Vol. 4. 6 vols. Milano: Cortina Raffaello, 2008.
- . *Il metodo. L'identità umana*. Translated by S. Lazzari. Vol. 5. 6 vols. Milano: Cortina Raffaello, 2002.
- . *Method: Towards a Study of Humankind. The Nature of Nature*. Translated by J Roland L Bélanger. Vol. 1. 6 vols. New York: Peter Lang Publishing, 1992.
- . "Restricted Complexity, General Complexity." In *Worldviews, Science and Us*, 5–29. World Scientific, 2007. https://doi.org/10.1142/9789812707420_0002.
- . *Seven Complex Lessons in Education for the Future*. Paris: UNESCO, 2001.
- Nicolis, Gregoire, and Ilya Prigogine. *Self-Organization in Nonequilibrium Systems: From Dissipative Structures to Order through Fluctuations*. New York: Wiley, 1977.
- Oakley, Ann. *Sex, Gender and Society*. Burlington: Routledge, 2015.
- Park, Joon Sung, Joseph C. O'Brien, Carrie J. Cai, Meredith Ringel Morris, Percy Liang, and Michael S. Bernstein. "Generative Agents: Interactive Simulacra of Human Behavior," April 6, 2023.
- Peters, M. A. (2022). The emerging multipolar world order: A preliminary analysis. *Educational Philosophy and Theory*, 55(14), 1653–1663
- Piaget, Jean. *Origins of Intelligence in Children*. Translated by Margaret Cook. New York: International Universities Press, 1965.
- Pias, Claus, ed. *Cybernetics: The Macy Conferences 1946-1953. The Complete Transactions*. Zürich, Berlin: Diaphanes, 2016.
- Piccardo, Enrica, Aline Germain-Rutherford, and Geoff Lawrence. "An Introduction to Plurilingualism and This Handbook." In *The Routledge Handbook of Plurilingual Language Education*. New York: Routledge, 2021.
- Plato. *Protagoras and Meno*. Translated by W. K. C. Guthrie. Princeton, NJ: Penguin Classics, 1957.
- Pompa, Leon. *Vico: A Study of the "New Science"*. London; New York: Cambridge University Press, 1990.
- Prigogine, Ilya. *From Being to Becoming: Time and Complexity in the Physical Sciences*. San Francisco: W H Freeman & Co, 1981.
- Prigogine, Ilya, Isabelle Stengers, and Alvin Toffler. *Order out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. Toronto; New York: Bantam New Age Books, 1984.
- Rawls, John. *A Theory of Justice: Revised Edition*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2020. <https://doi.org/10.2307/j.ctvkjb25m>.

- Reich, Wilhelm. *The Mass Psychology of Fascism*. Translated by Vincent R. Carfagno. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1980.
- Reicher, S. D. "The St. Pauls' Riot: An Explanation of the Limits of Crowd Action in Terms of a Social Identity Model." *European Journal of Social Psychology* 14, no. 1 (1984): 1–21. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420140102>.
- Rickert, Heinrich. *The Limits of Concept Formation in Natural Science: A Logical Introduction to the Historical Sciences (Abridged Edition)*. Translated by Guy Oakes. London; New York: Cambridge University Press, 1986.
- Ricoeur, Paul. *Time and Narrative*. Translated by Kathleen McLaughlin, David Pellauer, and Kathleen Blamey. 3 vols. Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Risager, Karen. "Linguaculture: The Language–Culture Nexus in Transnational Perspective." In *The Routledge Handbook of Language and Culture*. New York: Routledge, 2014.
- Rockhill, Gabriel. "Temporal Economies and the Prison of the Present: From the Crisis of the Now to Liberation Time." *Diacritics* 47, no. 1 (2019): 16–29. <https://doi.org/10.1353/dia.2019.0008>.
- Rosenbluth, Arturo, Norbert Wiener, and Julian Bigelow. "Behavior, Purpose and Teleology." *Philosophy of Science* 10, no. 1 (1943): 18–24.
- Sabloff, Jeremy A., Hilliard S. Kaplan, Timothy A. Kohler, Scott G. Ortman, Peter N. Peregrine, Eric Alden Smith, Henry T. Wright, Lily Blair, and R. Kyle Bocinsky. *The Emergence of Premodern States: New Perspectives on the Development of Complex Societies*. Edited by Paula L. W. Sabloff. Santa Fe, NM: SFI Press, 2018.
- Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Vintage, 1979.
- Sandel, Michael J. "The Procedural Republic and the Unencumbered Self." *Political Theory* 12, no. 1 (February 1, 1984): 81–96. <https://doi.org/10.1177/0090591784012001005>.
- Schwartz, Seth J., Koen Luyckx, and Vivian L. Vignoles. *Handbook of Identity Theory and Research*. New York: Springer Science & Business Media, 2011.
- Serpe, Richard T., and Sheldon Stryker. "The Symbolic Interactionist Perspective and Identity Theory." In *Handbook of Identity Theory and Research*, edited by Seth J. Schwartz, Koen Luyckx, and Vivian L. Vignoles, 225–48. New York: Springer, 2011. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_10.
- Simmel, Georg. *Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms*. Leiden; Boston: Brill, 2009.
- Simpson, James. *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*. London: Taylor & Francis, 2011.

- Smith, Eliot R., and Michael A. Zárate. "Exemplar-Based Model of Social Judgment." *Psychological Review* 99, no. 1 (1992): 3–21. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.99.1.3>.
- Smith, Peter B. "Cross-Cultural Perspectives on Identity." In *Handbook of Identity Theory and Research*, edited by Seth J. Schwartz, Koen Luyckx, and Vivian L. Vignoles, 249–65. New York: Springer, 2011. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_11.
- Snow, C. P. *The Two Cultures*. London; New York: Cambridge University Press, 2012.
- Sokal, Alan, and Jean Bricmont. *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*. New York: Picador, 1999.
- Somit, Albert, and Steven A. Peterson, eds. *The Dynamics of Evolution: The Punctuated Equilibrium Debate in the Natural and Social Sciences*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1992.
- Spears, Russell. "Group Identities: The Social Identity Perspective." In *Handbook of Identity Theory and Research, Vols. 1 and 2*, 201–24. New York, NY, US: Springer Science + Business Media, 2011. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_9.
- Spinoza, Baruch. *The Collected Works of Spinoza*. Edited by Edwin Curley. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.
- Stengers, Isabelle. "A Constructivist Reading of Process and Reality." *Theory, Culture & Society* 25, no. 4 (July 1, 2008): 91–110.
- Strauss, Robert. "Essentialism and Universalism." In *The International Encyclopedia of Intercultural Communication*, 1–9. American Cancer Society, 2017. <https://doi.org/10.1002/9781118783665.ieicc0104>.
- Tajfel, Henri, and John C. Turner. *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior*. Political Psychology: Key Readings. New York: Psychology Press, 2004. <https://doi.org/10.4324/9780203505984-16>.
- Taylor, Charles, Kwame Anthony Appiah, Jürgen Habermas, Stephen C. Rockefeller, Michael Walzer, and Susan Wolf. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Edited by Amy Gutmann. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.
- Taylor, Keeanga-Yamahtta, ed. *How We Get Free: Black Feminism and the Combahee River Collective*. Chicago: Haymarket Books, 2017.
- Taylor, Paul, Linda Alcoff, and Luvell Anderson, eds. *The Routledge Companion to the Philosophy of Race*. New York: Routledge, 2020.
- Timpanaro, Sebastiano, and Lawrence Gardner. *On Materialism*. London: Verso Books, 1985.
- Tolstoy, Leo. *War and Peace*. Edited by Amy Mandelker. Translated by Louise and Aylmer Maude. Oxford, NY: Oxford University Press, 2010.

- Tylor, Edward Burnett. *Primitive Culture*. 2 vols. Mineola, New York: Courier Dover Publications, 2016.
- Verdier, Nicolas. "Hierarchy: A Short History of a Word in Western Thought." In *Hierarchy in Natural and Social Sciences*, edited by Denise Pumain, 13–37. Methodos Series. Dordrecht: Springer Netherlands, 2006. https://doi.org/10.1007/1-4020-4127-6_2.
- Vereinte Nationen, ed. *Leaving No One behind: The Imperative of Inclusive Development*. Report on the World Social Situation 2016. New York: United Nations, 2016.
- Vernadsky, Vladimir Ivanovitch. *Scientific Thought as a Planetary Phenomenon*. Translated by B. A. Starostin. Moscow: Nongovernmental Ecological V.I. Vernadsky Foundation, 1997.
- Volčič, Zala. "Blaming the Media: Serbian Narratives of National(Ist) Identity." *Continuum* 20, no. 3 (September 1, 2006): 313–30. <https://doi.org/10.1080/10304310600814177>.
- Von Bertalanffy, Ludwig. *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. New York: George Braziller Inc., 1969.
- . "The History and Status of General Systems Theory." *The Academy of Management Journal* 15, no. 4 (1972): 407–26. <https://doi.org/10.2307/255139>.
- Wallerstein, Immanuel Maurice. *The Modern World-System*. 4 vols. New York: Academic Press, 1974.
- . *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham, NC; London: Duke University Press, 2004.
- Weber, Max. "Ideal Types and Theory Construction." In *Readings in the Philosophy of Social Sciences*, edited by May Brodbeck, 496–507. Toronto: Macmillan Pub Co, 1968.
- Whitehead, Alfred North. *Process and Reality: An Essay in Cosmology*. Edited by David Ray Griffin and Donald W. Sherburne. New York: Free Press, 1978.
- Windelband, Wilhelm, and Guy Oakes. "History and Natural Science." *History and Theory* 19, no. 2 (1980): 165–68. <https://doi.org/10.2307/2504797>.
- Wittig, Monique. *The Straight Mind: And Other Essays*. Boston: Beacon Press, 1992.
- Wojciehowski, Hannah Chapelle. *Group Identity in the Renaissance World*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Wolfram, Stephen. *A New Kind of Science*. Champaign, IL: Wolfram Media, 2002.

Списък на приносите

- I. Представяне пред българската философска общественост на "теорията на комплексността" на Едгар Морен, която практически не е позната в българските философски среди, но набира популярност и влияние в международен план.
- II. Проучване на възможностите за напредък в интегрирането на теорията на комплексността на Едгар Морен с по-прагматичния подход към същата материя на Института "Санта Фе".
- III. Прилагане на теорията на комплексността за разрешаване на противоречия относно културната идентичност, особено в случая на „конкуленцията“ между конструктивисткия и есенциалисткия подход.
- IV. Прилагане на теорията за комплексността за разрешаване на спорове относно напрежението между универсалистките и партикуларистичните подходи в социалната и политическата философия, особено в случая на дебата либерализъм - комунитаризъм.

Публикации

I. Croza, Marco. "Beyond Dilthey. The parallelization of natural and social scientific methods and the emergence of complex thinking." *Sophia Philosophical Review* XV, no. 2 (2022): 151.

II. Croza, Marco. "On Gods, Heroes and Men. A Comparison of Tolstoy and Vico' s Philosophies of History." *Философски Алтернативи* XXXIII, no. 3 (2024): 7.

III. Croza, Marco. "Philosophical Perspectives on Pluriculturalism." *Sophia Philosophical Review* XVII, no. 1 (2024).